

УДК 821-95 (573.3)

DOI 10.24412/3005-849X-2026-2-179-189

**МУЛОҲИЗАҲО
РОҶЕЪ БА АВЗОНИ
ҒАЗАЛИЁТИ КАЛИМИ
КОШОНӢ**

Нурзод Нуралӣ, профессори кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ “ДДХ ба номи академик Б. Гафуров”; Шукурзода Зайнура, муаллими калони кафедраи адабиёти муосири тоҷики МДТ “ДДХ ба номи академик Б. Гафуров” (Хучанд, Тоҷикистон)

**О РАЗМЕРЕ
ГАЗЕЛЕЙ КАЛИМА
КОШОНИ**

Нурзод Нуралӣ, профессор кафедры таджикской классической литературы ГОУ “ХГУ имени академика Б. Гафурова”; Шукурзода Зайнура, старший преподаватель кафедры современной таджикской литературы ГОУ “ХГУ имени академика Б. Гафурова” (Худжанд, Таджикистан)

**ON THE METERS
OF KALIM KOSHONI'S
GAZELLES**

Nurzod Nurali, professor of the department of classical Tajik literature under the SEI “Khujand State University named after academician B. Gafurov”; Shukurzoda Zainura, senior lecturer of the department of modern Tajik literature under the SEI “Khujand State University named after acad. B. Gafurov” (Khujand, Tajikistan) e-mail: bohir-1988@mail.ru

Авзони газалиёти Калими Кошонӣ баррасӣ шудааст. Дар ҷараёни таҳқиқ маълум гардидааст, ки дар сурудани газал Калими Кошонӣ асосан аз авзони маъмулии арӯз, чун ҳазач, раҷаз, рамал, мутақориб, мучтас, музореъ ва амсоли ин ба қор гирифтааст. Бар асоси басомади қорбурди авзони шеърӣ дар газалиёти Калим муаллифон онҳоро ба се баҳши зерин ҷудо кардаанд: бисёрқорбурд, мутавассит ва камқорбурд. Мушаххас карда шудааст, ки аз ҳама бештар дар миёни сурудаҳои шоир вазни рамал мавриди истифода қарор гирифтааст. Шумораи умумии газалиёти бо ин вазн суруда 144 адад мебошад. Баҳрҳои камқорбурд бошад, сареъ ва муқтазаб буда, ба ҳардуи онҳо 1 газалӣ суруда шудааст. Басомади умумии авзони мавриди истифодаи Калими Кошонӣ бо шеваи таҳқиқи омӯрӣ дар ҷадвали махсус муқаррар карда шудааст, ки манзараи кулли қорбурди тамоми вазнҳои мавҷуд дар баҳши газалиёти девони шоирро нишон медиҳанд. Мутабиқи ин ҷадвал маълум мешавад, ки дар таркиби девони шоир 562 газал мавҷуд аст ва Калими Кошонӣ дар иншои ҷунин миқдори газал асосан аз 9 баҳру 24 вазни мустағмал дар адабиёти классикии тоҷик ба қор гирифтааст.

Калидвожаҳо: Калим Кошонӣ; газал; вазн; баҳр; ҳазач; рамал; мучтас; музореъ

Анализируются стихотворные размеры газелей Калима Кошони. Установлено, что при сочинении газелей Калим Кошони в основном использовал распространённые размеры аруза, в том числе хазадж, раджаз, рамаль, мутақориб, муджтас, музоре` и т.д. На основе частоты использования поэтических размеров в газелях Калима выделены три группы размеров: частоиспользуемые, среднеиспользуемые и редкоиспользуемые размеры. Установлено, что самым частоиспользуемым размером является рамаль, которым сложены в общей сложности 144 газели. Редкоиспользуемыми размерами являются сариъ и муқтазаб, которыми сложены по одной газели соответственно. Общая частота размеров газелей Калима Кошони отражена в специальной таблице с использованием статистического метода исследования, в которой показана общая картина использования

размеров в газелях из дивана поэта. Согласно этой таблице, диван поэта содержит 562 газели, и Калим Кошони при их сочинении в основном использовал 9 бахров и 24 размера, которые наиболее распространены в классической таджикской литературе.

Ключевые слова: Калим Кошони; газель; размер; бахр; хазадж; рамаль; муджтас; музоре

The article analyzes the poetic meters of Kalimi Koshan's gazelles. It is established that when composing gazelles, Kalimi Koshan primarily used common aruz meters, including khazaj, rajaz, ramal, mutaqorib, mujtas, muzore, etc. Based on the frequency of poetic meters used in Kalimi's gazelles, three groups of meters are distinguished: frequently used, moderately used, and rarely used meters. It has been established that the most frequently used metre is the ramal metre, which is used in a total of 144 gazelles. Less frequently used metres are the sari' and muqtazab, which are used in one gazelle each. The overall frequency of metre usage in Kalim Koshani's gazelles is reflected in a special table using statistical research methods, which shows the overall pattern of metre usage in the gazelles from the poet's divan. According to this table, the poet's divan contains 562 gazelles and Kalim Koshani, when composing them, mainly used 9 bakhrs and 24 meters, which are most common in classical Tajik literature.

Key-words: Kalim Koshani; gazelles; meter; bakhr; hazaj; ramal; mujtas; muzore

Муқаддима. Вазн яке аз рукнҳои аслии шеър ба шумор меравад, ки бисёре аз меъёрҳои шинохти шеър ба он марбут аст [14, 15]. Муҳимтарин унсурҳои созандаи мусиқӣ дар шеър низ вазн ба шумор меравад. Парвиз Нотили Хонларӣ дар мавриди муҳимияти ҷойгоҳи вазн дар шеъри суннатии ғазал чунин навиштааст: «Ихтиёри вазн дар ғазалсароӣ танҳо манут ба завқи шоир нест, балки суннати шоирӣ ва шеваи маъмули замон шоирро бе он ки худ бидонад ба ихтиёри баъзе аз авзон ва тарки баъзе дигар вомедорад. Пас вазн низ яке аз нукоте аст, ки дар баҳс аз сайру таҳаввули ғазали форсӣ бояд мавриди тавачҷух қарор гирад» [16, с.202]. Таҳқиқи ҷанбаҳои поэтикӣ ашъори шоирон аз рукнҳои муҳимми шинохти вежагиҳои ҳунарии шеър ба шумор меравад. Зеро яке аз хусусиятҳои муҳимми таъсирбахш сохтани каломӣ манзум маҳз тавассути вазну оҳанг ва дигар унсурҳои сохтории шеър ба вучуд меояд. Аз ин рӯ, барои шинохти вежагиҳои ҳунарию сабкии ғазалиёти як шоир ва муайян сохтани мақому мартабаи ӯ дар ғазал баррасии авзони девони шоирон низ аз рукнҳои муҳим ба шумор меравад. Зеро «Вазн ва қофияву радиф дар шеър аз омилҳои муҳимме барои боз ҳам хушоҳангу гушнавоз гардидани мусиқии шеър аст» [16, с.115]. Бо тавачҷух ба масъалаи мазкур пажӯҳишоти илмӣ ба сомон расидааст. Ҷунонки, Масъуди Фарзод таҳқиқе дар боби авзони ашъори Ҳофиз, Мавлоно ва Рӯдакӣ анҷом додааст. Таҳқиқоти бунёди дар заминаи авзони ғазал марбут ба Парвиз Нотили Хонларӣ мебошад. Дар адабиётшиносии тоҷик роҷеъ ба шинохти авзони ашъори шуароӣ гуногун таҳқиқоте ба сомон расидааст, ки онҳоро дар ду бахш баррасӣ намудан мумкин аст. Бахши аввали таҳқиқот фарогири масоили назарии авзон ва баҳрҳои шеърӣ буда, дар онҳо масоили куллии марбут ба аруз ва баҳрҳои асливу фаръӣ таҳқиқ шудаанд. Ба ин гурӯҳ қорҳои донишмандони соҳибноми тоҷик Тӯракул Зехнӣ, Баҳром Сирӯс, Худой Шарифов, Урватулло Тоҳиров, Субҳон Давронов ва дигарон шомил аст. Гурӯҳи дуюми таҳқиқотро пажӯҳишҳои марбут ба авзони ашъори шоирони алоҳида ба вучуд овардаанд, ки ин аз китобу мақолаҳои Мисбоҳиддини Нарзиқул, Рӯстам Ваҳҳобзода, Бобобек Раҳимӣ, Нуралӣ Нуров, Сорбон Азизов, Маҳмудзода Обидҷон ва дигарон метавон ном бурд, ки таҳқиқи вазни ашъори устод Рӯдакӣ, Низомӣ, Камоли Хучандӣ, Бедили Деҳлавӣ, Назирии Нишопурӣ, Садриддин Айнӣ, Муъмин Қаноат ва дигаронро фаро гирифтаанд.

Мавод ва методҳо. Ҳарчанд роҷеъ ба вежагиҳои ҳунариву мавзуӣ ғазалиёти Калими Кошонӣ аз тарафи донишмандони ватаниву хоричӣ то кунун пажӯҳишҳои муайяне ба

анҷом расидааст, вале зимни мутолеаи онҳо маълум мешавад, ки муҳаққиқони осори шоир ба масъалаи авзони ғазалиёти вай камтар таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Вале масъалаи таҳқиқи вазни ғазалиёти яке аз дигар шоирони сабки ҳиндӣ дар мақолаи яке аз муаллифон зери унвони “Вежагиҳои корбурди авзони ғазал дар “Девон”-и Бедил” ба риштаи таҳқиқи кашаида шудааст [10]. Бо таваҷҷуҳ ба дараҷаи таҳқиқи мавзӯ метавон муқаррар сохт, ки дар ин мақола бори аввал вежагиҳои корбурди авзони ғазалиёти шоир баррасӣ гардидааст. Дар чараёни таҳқиқи аз методҳои таҳқиқи қиёсӣ, омори мавриди истифода қарор гирифтааст.

Зимни таҳқиқи авзони ғазалиёти Калими Кошонӣ маълум гардид, ки шоир дар сурудани ин навъи мустаъмали шеъри классикӣ бештар аз вазнҳои маъмул ба қор бурдааст. Аз баҳрҳои аслии дар девони шоир, аз ҳама бештар, баҳрҳои рамал, ҳазач, раҷаз ва аз баҳрҳои фаръӣ музорей, мучтас ва мунсарей истифода шудааст. Боиси қайд аст, ки бархе аз вазнҳои баҳрҳои мазкур серистеъмол буда, қисми дигар бисёр кам ба қор рафтааст. Бахши дигар бошад, начандон зиёд ҳам нестанид ва кам ҳам намебошанд. Аз ин нигоҳ метавон авзони ғазалиёти шоирро ба се гурӯҳ ҷудо намуд:

1. Авзони бисёрқорбурд;
2. Авзони мутавассит;
3. Авзони камқорбурд.

Дар чадвали зерин дараҷаи истифодаи вазнҳо бо нишон додани теъдоди ғазалҳо ва табақабандӣ ба гурӯҳҳо оварда мешавад:

№	Номи вазн	Аломат	Афои	Миқдори ғазал
Авзони серистеъмол				
1.	Рамали мусаммани маҳзуф ё мақсур	-v--\v--\v--\v- ё -v~	Фоилотун, фоилотун, фоилотун фоилун ё фоилон	144
2.	Мучтаси мусаммани маҳбуни аслам ё аслами мусаббағ	v-v-\vv--\v-v-\-- ё ~	Мафоилун, файлотун, мафоилун, фаълун ё фаълон	110
3.	Музорейи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф	-- V \ - V - V \ V - -V \ - V - ё - V ~	Мафъӯлу, фоилоту. Мафоилу, фоилун ё фоилон	82
4.	Рамали мусаммани маҳбуни аслам ё аслами мусаббағ	-v--\vv--\vv--\-- ё ~	Фоилотун, файлотун, файлотун фаълун ё фаълон	77
5.	Ҳазачи мусаммани солим	v---\v---\v---\v---	Мафойлун, мафойлун, мафойлун, мафойлун	51
Авзони мутавассит				
6.	Ҳазачи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф ё мақсур	--v\v--v\v--v\v--ё v~	Мафъӯлу, мафоилу, мафоилу, фаълун ё мафойил	34

7.	Мунсарехи мусаммани махбуни макшуф ва мавкуф	--v-\v--\--v-\v-- (~)	Мустафъилун, фаўлун, мустафъилун, фаўлун, (фаўлон)	28
8.	Ҳазачи мусаддаси маҳзуф ё мақсур	v---\v---\v-- ё v~	Мафойлун, мафойлун, фаўлун ё мафойил	13
9.	Рамали мусаддаси маҳзуф ё мақсур	-v--\-v--\-v- ё -v~	Фоилотун, фоилотун, фоилун ё фоилон	8
Авзони камистеъмол				
10.	Раҷазии мусаммани солим	--v-\--v-\--v-\--v-	Мустафъилун, мустафъилун, мустафъилун, мустафъилун,	4
11.	Раҷазии мусаммани матвии махбун	-vv-\v-v-\-vv-\v-v-	Муфтаилун, мафоилун, муфтаилун, мафоилун	3
12.	Ҳазачи мусаддаси ахраби мақбузи маҳзуф ё мақсур	--v\v-v-\v-- ё v~	Мафўлу, мафоилун, фаўлун ё мафойил	3
13.	Мутақориби мусаммани солим	v--\ v--\ v--\ v- -	Фаўлун, фаўлун, фаўлун, фаўлун	2
14.	Мунсарехи мусаммани матвии макшуф	- vv-\ - v -\ - vv-\ - v -	Муфтаилун, фоилун, муфтаилун, фоилун	1
15.	Сареи мусаддаси матвии макшуф ё мавкуф	-vv-\-vv-\-v- (-v~)	Муфтаилун, муфтаилун, фоилун, фоилон	1
16.	Муктазаби мусаммани матвии мақтӯи мусаббағ	-v-v \ - - ~\ -v-v \ - - ~	Фоилоту, мафўлон, фоилоту, мафўлон	1

Вазнҳои дар ҷадвал бударо бо овардани мисолҳо аз ғазалиёти Калим мавриди таҳлил қарор медиҳем. Чунонки маълум гардид аз ҳама бештар шоир дар вазни рамали мусаммани маҳзуф ва мақсур (фоилотун, фоилотун, фоилотун, фоилун\фоилон -v--\-v--\-v-\-v~) 144 ғазал сурудааст, ки аз ҳамаи дигар авзон бештар ба назар мерасад. Роҷеъ ба мавқеи вазни мазкур муҳаққиқ Азизов С. чунин гуфтааст: «Бояд гуфт, ки вазни рамали мусаммани маҳзуф ва мақсур аз вазнҳои маъмули шеърӣ форсӣ, хосса дар ғазалсароӣ будааст. Ин вазн, ки аз 15 ҳичо (11 ҳичои дароз ва 4 кӯтоҳ) иборат аст, аз вазнҳои маъмул дар ғазалсароӣ ба шумор меравад ва Хонларӣ низ дар қатори 20 вазни пурқорбурди ғазал дар радифи авзони мутавассити сақил овардааст. Ғазалсароёни маъруфи адабиёти форсӣ Саъдӣ дар маҳзуф ва мақсури ин вазн 46 ғазал, Ҳофиз 33 ғазал ва Аттор 42 ғазал сурудаанд. Аз тадқиқоти Хонларӣ низ бармеояд, ки вазни рамали мусаммани маҳзуф дар ибтидои ташаккули ғазали форсӣ мавриди истифодаи шуаро будааст. Чунонки Саноиӣ Ғазнавӣ 26 дар сад ғазали худро дар ин вазн сурудааст. Ин вазн табиатан ҳам равону хушоҳанг ва бардорандаи эҳсосоти мавзӯи жанри ғазал мебошад» [1, с.70]. Аз ин маълумотҳо чунин ба назар мерасад, ки Калим дар пайравӣ аз шуарои маъруфи ғазалсаро аз ин вазн бештар ба қор бурдааст. Ҳарчанд бахше аз ин гуруҳи ғазалиёт дар истиқбол аз шуарои қаблӣ суруда шудаанд, вале ба назар мерасад, ки дар ин навъи сурудаҳои ҳарчанд вазни мазкур интиҳоб шуда, вале дар эҷоди қофияву радиф истиқлоли суҳанвар мушоҳида мегардад. Аз ин нигоҳ, баробари истиқбол аз вазну қофия ва радиофи маъруф, ки бештар ба сурати татбабуъ зухур мекунад, Калими Кошонӣ аз навъи муҳтареъ низ истифода карда, ки ҳамоно истиқлоли ӯ аз қофияву радиф ошкор аст.

Ин шева бештар дар сурудаҳои шоирони сабки ҳиндӣ ба назар мерасад, ки Калими Кошонӣ аз ҷумлаи онҳост:

Ба чанд намуна аз баҳри Рамал ва шеваҳои корбурди авзони таркибии он ручуъ мекунем:

Рамали мусаммани маҳзуф

*Бандагиро\дар раҳи хид\мат зи бас шо\истаам,
Мешавад до\ғи гуломӣ\ хатти нешо\нӣ маро [3, с.87].*

-v-- -v-- -v-- -v--
фошлотун, фошлотун, фошлотун, фошлун

Рамали мусаммани мақсур

*Дар тариқи\ худнамоӣ\ шеваи дил\хоҳ нест,
Ғайри даъви\и баланду\ ҳиммати ку\тоҳ нест [3, с.139].*

-v-- -v---v---v~
фошлотун, фошлотун, фошлотун, фошлон

Тавре аз ин ду намуна пайдост ва муҳаққиқони болозикр ҳам таъкид доштаанд, бо сабаби хушоҳангӣ ва мустаъмал будани он дар суроиши ғазал Калими Кошонӣ низ аз он бештар мавриди истифода қарор додааст. Ба ибораи дигар, нуфузи ин вазро дар эҷодиёти Калими Кошонӣ метавон ҳамчун як навъи идомаи суннатҳои шеъри гузашта аз ҷониби ин шоир номзад намуд. Ҷолиб он аст, ки зимни муқоисаи басомади истифодаи баҳри мазкур дар эҷодиёти Калим бо шоири дигари сабки ҳиндӣ Назирии Нишопурӣ маълум гардид, ки дар ғазалиёти ин суҳан низ баҳри рамал нуфуз дорад ва дар ин бора муҳаққиқи ашъори ӯ Маҳмудзода Обидҷон чунин навиштааст: “Ҳангоми омӯзиши ғазалиёти шоир чунин маълум гардид, ки бештар дар девони ӯ аз вазни рамали мусаммани маҳзуф ва мақсур (фошлотун, фошлотун, фошлотун, фошлун -v--\-v--\-v--\-v) ба кор бурда шудааст” [8, с.78]. Ба таҳқиқи яке аз муаллифони мақола дар девони Мирзо Абдулқодири Бедил низ баҳри пуркорбурд рамал ба шумор меравад [10, с.42]. Танҳо бо сабаби он ки девони Бедил аз ҷумлаи бузуртарин девони ғазалиёт дар адабиёти форсӣ ба шумор меравад, басомади умумии истифода ба тақя ба шумори ғазалҳо да девони Абулмаонӣ назар ба Калим ва Назирӣ бештар аст. Ба сурати кулӣ, дар девони Калим аз 562 ва Назирӣ 564 адад ғазал таркиб ёфтаанд, ки теъдоди умумии ин навъ сурудаҳои онҳо ба ҳам баробар аст. Аммо девони ғазалиёти Бедил, ки наздик ба 3000 ғазалро фаро мегирад, ҳам аз диди микдори умумии ғазал ва ҳам басомади истифодаи авзон афзалият доранд.

Аз дигар вазнҳои серистеъмол дар ғазалиёти Калими Кошонӣ баҳри мучтас мебошад. Аммо дар Девони Бедил тавре дар мақолаи мазкур муқаррар шудааст, баҳри ҳазаҷ мебошад [10, с.42]. Нуфузи ин баҳр дар девони Назирии Нишопурӣ дар мақоми дувум ба мушоҳида мерасад [8, с.79]. «Баҳри мучтас, ки дар натиҷаи омехта шуда омадани рукнҳои асли ва зиҳофии баҳрҳои рамалу раҷаз ба вучуд омадааст, яке аз баҳрҳои серистеъмол дар ғазалсарой мебошад» [8, с.76]. Аз баҳри мучтас бештар Калим мучтаси мусаммани маҳбуни аслам (v-v-\vv--\v-v-\--) ё аслами мусаббағ (v-v-\vv--\v-v-\--)-ро истифода кардааст, ки маҷмуан 110 ғазал мебошад. Ин ду вазн яке аз зеботарин ва пуркорбурдтарин авзони шеъри форсӣ-тоҷикӣ ба шумор мераванд. «Шоирон аз ин авзони мучтас зиёд истифода кардаанд. Ҷунонки дар ин ду вазн Саъдӣ 88 ғазал, Ҳофиз 67 ғазал, Аттор 6 ғазал ва 1 қасида ва Анварӣ 8 қасида дорад» [8, с.76].

Мучтаси мусаммани маҳбуни аслам

*Дар отаи ар\ фиканам тух\ми меҳрубо\ниро,
Диҳам ба тар\биятаи о\би зиндаго\ниро [3, с.94].*

v-v-\vv--\v-v-\--
мафошлун, фашлотун, мафошлун, фаълун

Мучтаси мусаммани махбуни аслами мусаббағ

*Қасе, ки мон\да ба банди\ либос, зин\донист,
Паридан аз\ қафаси но\му нанг ур\ёнист [3, с.106].*

v-v|\vv--|v-v|~

мафойлун, файлотун, мафойлун, фаълун

Дар канори бухури мазкур, баҳри музореъ дар ғазалиёти шоир бештар ба кор рафтааст. Дар вазни музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф (--v|v-v|v--v|v-) ва мақсур Калим 82 ғазал сурудааст. «Вазнҳои мазкур дар радифи вазнҳои серистеъмол дар ғазалсарой аст, ки Хонларӣ ҳам дар миёни авзони пуркорбурди ғазал зикр кардааст. Дар ғазалиёти бузургтарин шуарои ғазалсаро Аттор ва Саъдио Ҳофиз низ ин вазн зиёд ба кор рафтааст. Чунонки Саъдӣ ва Ҳофиз дар маҳзуф ва мақсури ин вазн маҷмуан ҳар қадом 74 ғазал, Аттор 48 ғазал ва Анварӣ 26 қасида сурудаанд [8, с.78].

Музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф

*Ҷуз ҳарфи\ ишқ нест\ саросар ба\ёни мо,
Чун шамъ\ як сухан гӯ\зарад бар за\бони мо [3, с.84].*

--v|v-v|v--v|v-

мафъӯлу, фойлоту, мафойлу, фойлун

Музореи мусаммани аҳраби макфуфи мақсур

*Аз печу\ тоби фикр\ танам сад ши\кан гирифт,
Осон на\метавон са\ри зулфи су\хан гирифт [3, с.107].*

--v|v-v|v--v|v~

мафъӯлу, фойлоту, мафойлу, фойлон

Дигар аз анвои серистеъмол дар ғазалиёти Калим рамали мусаммани махбуни аслам (фойлотун, файлотун, файлотун, фаълун -v--|\vv--|\vv--|--) ва рамали мусаммани махбуни аслами мусаббағ (фойлотун, файлотун, файлотун, фаълон -v--|\vv--|\vv--|~) мебошад, ки дар маҷмуъ, дар ин ду вазн 77 ғазал дар девони шоир мавҷуд аст. Вазни мазкур ҳам дар ғазалсарой аз зумраи авзони серистеъмол ба шумор меравад.

Рамали мусаммани махбуни аслам

*Сар ба бӯстон\ чу диҳад чил\ваи яғмо\иро,
Аввал аз сар\в канад чо\маи раъно\иро [3, с.95].*

-v--|\vv--|\vv--|--

фойлотун, файлотун, файлотун, фаълун

Рамали мусаммани махбуни аслами мусаббағ

*Чилваи пе\чу ҳам аз му\и камар хо\ҳад рафт,
Тоби ин риш\таи бори\к бадар хо\ҳад рафт [3, с.157].*

-v--|\vv--|\vv--|~

фойлотун, файлотун, файлотун, фаълон

Вазни ҳазачи мусаммани солим (v---|v---|v---|v---) ҳам яке аз вазнҳои хушоҳангу зебо аст, ки дар ғазалсарой шоирон бештар ба кор бурдаанд ва Парвиз Нотили Хонларӣ низ онро дар қатори 20 вазни пуркорбурди ғазали форсӣ овардааст [8, с.74]. Дар девони Калими Кошонӣ дар вазни ҳазачи мусаммани солим (v---|v---|v---|v---) 51 ғазал суруда шудааст.

Ҳазачи мусаммани солим

*Аз он чашме,\ ки медонад\ забони бе\забониरो,
Накӯён ё\д мегирани\д тарзи нук\тадониро [3, с.83].*

v---|v---|v---|v---

мафойлун, мафойлун, мафойлун, мафойлун,

«Маснави маънавий»-и Мавлоно Балхӣ, «Салмон ва Абсол»-и Ҷомӣ ва ғайр дар ин вазн суруда шудаанд» [8, с.73].

Рамали мусаддаси маҳзуф

*Пеш аз ин дав\рон ситампар\вар набуд,
Осмон з-ин\ гуна бадах\тар набуд [3, с.273].*

-v--\v--\v- фоилотун, фоилотун, фоилун

Рамали мусаддаси мақсур

*Равшанӣ дар\ хонаи маъ\мур нест,
Нест як вай\рона, к-он нур\нур нест [3, с.158].*

-v--\v--\v~ фоилотун, фоилотун, фоилон

Дар зер мисолҳо аз девони шоир ба вазнҳое, ки мо дар чадвал онҳоро ба гурӯҳи авзони камистеъмомл шомил намудем, оварда мешавад. Дар воқеъ, дар вазнҳои мақсур шоир ҳамагӣ 3 ё 4 ғазал ва дар баъзеи онҳо ҳамагӣ 1 ғазал сурудааст.

Дар баҳри раҷазӣ мусаммани солим ҳамагӣ 4 ғазал дар девони шоир мавҷуд аст. Ҳарчанд баҳри раҷаз дар ғазалсароӣ бештар ба қор меравад, вале дар девони шоир аз ин баҳр камтар истифода шудааст.

Раҷазӣ мусаммани солим

*Дунболи аш\к афтодаам,\ чӯям дили\ озурдаро,
Аз хун тавон\ бардошт пай,\ нахҷири пай\конхӯрдари [3, с.98].*

--v--\v--\v--\v-

мустафъилун, мустафъилун, мустафъилун, мустафъилун

Вазни раҷазӣ мусаммани матвии маҳбун (-vv-\v-\v-\v-\v-) низ аз вазнҳои хушоҳангу дилнишин дар ғазалсароӣ ба ҳисоб меравад, вале дар девони шоир ҳамагӣ 3 ғазал ба ҷашм расид:

Раҷазӣ мусаммани матвии маҳбун

*Баски зи ди\да рехтам\ хуни дили\ харобро,
Гиря гириф\т дар ҳино\ панҷаи о\фтобро [3, с.84].*

-vv-\v-\v-\v-\v-

муфтаилун, мафоилун, муфтаилун, мафоилун,

Ҳазачӣ мусаддаси аҳраби мақбузи маҳзуф

*Чаври ту\ зи пай фиғон\ надорад,
Заҳми си\тамат даҳон\ надорад [3, с.190].*

--v\v-\v-\v-- мафъӯлу, мафоилун, фаӯлун

Ҳазачӣ мусаддаси аҳраби мақбузи мақсур

*Он дард\, ки устухон\шикан нест,
Меъмори\ қуҳан бино\и тан нест [3, с.169].*

--v\v-\v-\v~ мафъӯлу, мафоилун, мафойил

Мунсарехӣ мусаммани матвии мақшуф

*З-оташи тин\ҳони ишқ\ ҳар ки шуд аф\рӯхта,
Дӯд нахе\зад аз ӯ,\ чун нафаси \сӯхта [3, с.394].*

-vv-\v-\v-\v-\v- муфтаилун, фоилун, муфтаилун, фоилун

Сареи мусаддаси матвии мақшуф

*Хокниши\нист сулай\мониам,
Даст бувад\ афсари сул\тониам [3, с.362].*

-vv-\v-\v-\v- муфтаилун, муфтаилун, фоилун

Дар баҳри мутақориби мусаммани маҳзуф (v--\v--\v--\v-) Калим 2 ғазал сурудааст. Вазни мақсур бештар ҳоси маснавиҳои ҳамосавӣ мебошад.

Мутақорибӣ мусаммани солим

*Зи теги\ ту бар дил\ дари о\шноӣ,
Кушодам,\ ки шояд\ аз ин дар\ дарой! [3, с.401].*

v--\v--\v--\v- -

фаўлун, фаўлун, фаўлун, фаўлун

Муқтазаби мусаммани матвии мактӯи мусаббағ

*Пеши чаим\ мижғоне,\ к-аз сиришк\ шодоб аст,
Сели об\ шамшер аст,\ мавҷ теги\ беоб аст [3, с.111].*

-v-v \ - - ~\v-v \ - - ~ \

фоилоту, мафъулун, фоилоту, мафъулун

Натиҷа. Аз таҳлилу баррасиҳои анҷомшуда, метавон ба ин натиҷа расид, ки Калими Кошонӣ дар сурудани ғазал аз 9 баҳру 24 вазн истифода кардааст. Ҳамчунин маълум мегардад, ки Калим бештари ғазалҳои худро дар шакли мусаммани баҳрҳои мавриди истифода сурудааст. Аз ин миён ҳамагӣ 24 ғазал дар шакли мусаддас омадааст. Аз шакли мусаддас бештар ҳазачи мусаддаси маҳзуф ва максур, рамали мусаддаси маҳзуф ва максур бештар ба қор рафтааст. Нуфузи баҳрҳои истифодакардаи шоирон ба миқдори ғазалиёти онҳо низ вобаста аст. Таҳқиқи қиёсии басомади қорбурди авзони шеърӣ дар ғазалиёти Калими Кошонӣ, Назирии Нишопурӣ ва Бедили Деҳлавӣ муқаррар намуд, ки дар ғазалиёти ҳар се суҳанвар дар мақоми аввал баҳри Рамал қарор дорад, вале бо сабаби фарқияти ками шумораи умумии ғазалҳои Девони Назирӣ ва Калим теъдоди умумии ғазалиёти бо ин баҳр сурудаи онҳо низ ба ҳам наздик аст. Аммо миқдори куллии ғазалиёти дар баҳр сурудаи Бедил бо сабаби шумораи зиёди ин навъ ашъор дар таркиби девонаш бештар аст. Басомади дигар навъҳои бухур ва авзон мутафовит аст, агарчӣ Калим бештар баъд аз Рамал дар баҳри Мучтас ғазал сурудааст, вале Бедил ва Назирӣ ғазалҳои зиёдатаре дар баҳри Ҳазач эҷод кардаанд.

Хулоса. Дар ғазалиёти Калим бештар авзони салису равон ва хушоҳанг, ки бардорандаи эҳсосоти ишқу отиға ҳастанд истифода шудааст. Дар ин миён аз ҳама бештар баҳрҳои Рамал ва Мучтас нуфуз доранд ва дар таҳқиқи қиёсӣ бо дигар суҳанварони сабки ҳиндӣ, чун Назирӣ ва Бедил муқаррар месозад, ки дар девони ҳар се суҳанвар навъи баҳри рамал авлавият дорад ва сабаби аслии инро таъсиргузориҳои оҳангу вазнҳои он барои хушоҳангу дилҷасп суруда шудани ғазал ба шумор меравад. Дар умум, агарчӣ Калими Кошонӣ суҳанвари сабки ҳиндӣ ба шумор рафта, доираи мавзуии ғазал дар ин сабки адабӣ вусъат ёфтааст, вале нуфузи ин баҳр дар миёни сурудаҳои шоир муқаррар мекунад, ки дар бештари ғазалиёти бо ин баҳр ва авзони он иншоғардида суҳан аз ишқу муҳаббат ва завқу шӯру беқарорӣ меравад. Ин шеваи қорбурд омил гардида, ки бештар ғазалиёти ошиқонаву орифонаи Калим дар қолаби авзони дилнишин ва хушоҳанг садо додаанд.

Калим ба монанди дигар шоирони сабки ҳиндӣ бештар ба вазнҳои теъдоди ҳичоҳояш бештар ба шакли мусамман тавачҷуҳ намудааст. Дар баробари ин, таҳқиқ муқаррар сохт, ки дар ғазалиёти шоирони сабки ҳиндӣ махсусан дар ғазалиёти Калим вазнҳои раҷазӣ мусаммани солим, раҷазӣ мусаммани матвии маҳбун ва мунсарехӣ мусаммани матвии мақшуф, ки бештар дар ғазалиёти шоирони сабки ироқӣ нуфуз доранд, камтар истифода шудаанд. Ин нуқта паём аз он мерасонанд, ки дар баробари истикболи авзони маъруфи шеърӣ гузашта шоирони сабки ҳиндӣ, аз ҷумла Калими Кошонӣ ба нуфузи бештар баҳшида ба авзони қамқорбурд дар гузашта низ иқдом намудаанд, ки танаввуи мавзуии ғазал, вуруди мазомини фалсафӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ, ирфони ба ғазал низ ба он таъсиргузор будааст.

ПАЙНАВИШТ:

1. Азизов, С. Баъзе мулоҳизаҳо роҷеъ ба поэтикаи газалиёти Низомӣ / С. Азизов // Номаи Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров: илмҳои ҷомеашиносӣ. – Хуҷанд. – 2018. – № 4 (57). – С. 114-123 EDN YXICOT.
2. Кошонӣ, Калим. Девон / Калими Кошонӣ; бо тасҳеҳи Ҳасан Партави Байзови Кошонӣ. – Теҳрон: Китобфурӯшии Хайём, 1336. – 419 с.
3. Кошонӣ, Калим. Куллиёт: бар асоси нусхаи Маликии Калим / Калими Кошонӣ; бо тасҳеҳ, муқаддима ва таълиқоти Маҳдии Садрӣ. – Теҳрон: Ҳамроҳ, 1374. – Ҷ. 1. – 590 с.
4. Кошонӣ, Калим. Куллиёт. Бар асоси нусхаи Маликии Калим / Калими Кошонӣ; ба тасҳеҳ, муқаддима ва таълиқоти Маҳдии Садрӣ. – Теҳрон: Ҳамроҳ, 1374. – Ҷ. 2. – 1158 с.
5. Кошонӣ, Калим. Девон / Калими Кошонӣ; бо муқаддима, тасҳеҳ ва луғоту тавзеҳоти Шамсиддин Нуриддинов. – Душанбе: Дониш, 2020. – 434 с.
6. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафей. Мусиқии шеър / Муҳаммадризо Шафеи Кадканӣ. – Теҳрон: Огоҳ, 1389. – 732 с.
7. Кадканӣ, Шафей. Забони шеър дар насри суфиёна: Даромаде ба сабқиносии нигоҳи ирфонӣ / Шафеи Кадканӣ. – Теҳрон: Сухан, 1392. – 660 с.
8. Маҳмудзода О. Баррасии авзони газалиёти Назирии Нишопурӣ. / Паёми донишқадаи забонҳо. №3 (39). 2020, с. 78-83.
9. Нарзиқул, М. Вазни шеъри тоҷикӣ: Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ / М. Нарзиқул. – Душанбе: МТБТ ДМТ, 2021. – 144 с.
10. Нуров, Н. Особенности использования разновидностей размеров газели в "Диване" Бедия / Н. Нуров // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук. – 2015. – № 2(63). – С. 40-49. – EDN UIBYIX.
11. Нуров, Н. Н. Дар шинохти нақди адабӣ ва адабиёти миллӣ / Н. Н. Нуров // "Номаи донишгоҳ" -и Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2023. – No. 3(76). – P. 272-278. – DOI 10.51844/2077-4990-2023-3-272-278. – EDN KDCPMO.
12. Нуров, Н. Парадоксальные описания в газелях Бедия / Н. Нуров // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук. – 2019. – № 2(79). – С. 21-31. – EDN QEKPOB.
13. Самарқандӣ, Малеҳо. Музаккир-ул-аҳбоб: Матни интиқодӣ бар асоси чаҳор нусхаи муҳим ба эҳтимоми Камолиддин Айнӣ. Чопи аввал.–Душанбе: Пайванд, 1385.–621 с.
14. Субхон, А. Нақди шеър дар баҳси ду шоир / А. Субхон, Б. Раҷабов // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2020. – No. 2(83). – P. 44-55. – EDN ZDPFEJ.
15. Раджабов, Б. М. К вопросу о некоторых особенностях литературной критики Лоика Шерали / Б. М. Раджабов // Вестник Чувашского государственного педагогического университета им. И.Я. Яковлева. – 2020. – № 4(109). – С. 114-118. – DOI 10.37972/chgru.2020.109.4.013. – EDN OEHHDD.
16. Хонларӣ, Парвиз Нотил. Вазни шеъри форсӣ / Парвиз Нотили Хонларӣ. – Теҳрон: Интишороти Тӯс, 1367. – 295с.
17. Шарифов, Х. Назминосӣ / Х. Шарифов, У. Тоиров. – Душанбе: Ҳумо, 2005. – 384 с.

REFERENCES:

1. Azizov, S. Some Considerations on the Poetics of Nizami's gazelles / S. Azizov // Bulletin of Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov: Social Sciences. – Khujand. – 2018. – No. 4 (57). – PP. 114–123. EDN YXICOT.

2. *Kashani, Kalim. Divan / Kalim Kashani; edited by Hasan Partavi Bayzavi Kashani. – Tehran: Khayyam Bookstore, 1336. – 419 pp.*
3. *Kashani, Kalim. Collected Works (Kulliyat): based on the Maliki manuscript of Kalim / Kalim Kashani; edited, with introduction and annotations by Mahdi Sadri. – Tehran: Hamrah, 1374. – Vol. 1. – 590 pp.*
4. *Kashani, Kalim. Collected Works (Kulliyat): based on the Maliki manuscript of Kalim / Kalim Kashani; edited, with introduction and annotations by Mahdi Sadri. – Tehran: Hamrah, 1374. – Vol. 2. – 1158 pp.*
5. *Kashani, Kalim. Divan / Kalim Kashani; with introduction, edited text, glossary, and notes by Shamsiddin Nuriddinov. – Dushanbe: Donish, 2020. – 434 pp.*
6. *Kadkani, Mohammad Reza Shafiei. The Music of Poetry / Mohammad Reza Shafiei Kadkani. – Tehran: Agah, 1389. – 732 pp.*
7. *Kadkani, Shafiei. The Language of Poetry in Sufi Prose: An Introduction to the Stylistics of Mystical Expression / Shafiei Kadkani. – Tehran: Sokhan, 1392. – 660 pp.*
8. *Mahmudzoda, O. Analysis of the Meters of Naziri Nishapuri's Gazelles // Bulletin of the Faculty of Languages. – 2020. – No. 3 (39). – PP. 78–83.*
9. *Narzikul, M. The Meter of Tajik Poetry: A Textbook for Higher Education Institutions / M. Narzikul. – Dushanbe: MTBT DMT, 2021. – 144 pp.*
10. *Nurov, N. Features of the Use of Gazelles Meter Varieties in Bedil's "Divan" / N. Nurov // Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Politics. Series of Humanitarian sciences. – 2015. – No. 2 (63). – PP. 40–49. – EDN UIBYIX.*
11. *Nurov, N. N. On the Study of Literary Criticism and National Literature / N. N. Nurov // "University Bulletin" of Khujand State University named after academician B. Gafurov, series of humanities and social sciences. – 2023. – No. 3 (76). – PP. 272–278. – DOI 10.51844/2077-4990-2023-3-272-278. – EDN KDCPMO.*
12. *Nurov, N. Paradoxical Descriptions in Bedil's Ghazals / N. Nurov // Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Politics. Series of Humanitarian sciences. – 2019. – No. 2 (79). – PP. 21–31. – EDN QEKPOB.*
13. *Samarkandi, Maleho. Muzakkir al-Ahbab: A Critical Text Based on Four Important Manuscripts / edited by Kamoliddin Aini. – 1st ed. – Dushanbe: Payvand, 1385. – 621 pp.*
14. *Subkhon, A.; Rajabov, B. Poetic Criticism in the Debate of Two Poets // Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Politics. Series of Humanitarian sciences. – 2020. – No. 2 (83). – PP. 44–55. – EDN ZDPFEJ.*
15. *Rajabov, B. M. On Some Features of the Literary Criticism of Loiq Sherali // Bulletin of the Chuvash State Pedagogical University named after I. Ya. Yakovlev. – 2020. – No. 4 (109). – PP. 114–118. – DOI 10.37972/chgpu.2020.109.4.013. – EDN OEHHDD.*
16. *Khonlari, Parviz Natel. The Meter of Persian Poetry / Parviz Natel Khonlari. – Tehran: Tus Publications, 1367. – 295 pp.*
17. *Sharifov, Kh.; Toirov, U. Poetics (Theory of Verse). – Dushanbe: Humo, 2005. – 384 pp.*